

Hazaszeretetről versben és zenében (A lengyelek imája)

Czövek Ágnes
tanár, irodalomtörténész

Alojzy Feliński (1771–1820) *Boże, coś Polskę...* (*Isten, ki Lengyelországot...*; 1816) kezdetű költeménye talán nem a legsikerültebb vers a lengyel irodalomban. Mégis olyan jelentős utélete, olyan szerteágazó hatása van, annyira szerves része a lengyel kultúrának (iskolai tananyag is, tehát minden lengyel ismeri), hogy semmiképp sem hagyható figyelmen kívül. Sőt! A 210 éve született Fryderyk Chopin művészetéhez is van köze.

A nyolcversszakos költemény első ránézésre egy ima a szabadságért. A lírai én egy közösség, a lengyel nemzet nevében szól Istenhez. Ez a beszédpartneri viszony, azaz, hogy egy imádságról van szó, előfeltételez néhány formai megközelítést.

Felépítését tekintve, mint általában az imáról, elmondható, hogy van benne: megszólítás (az imádkozó az istenséghez fordul), magasztalás (a beszélő dicsőíti az istenséget), kérés (a beszélő kérése az istenséghez), bűnvallás, bocsánatkérés és záróformula (az elmondottak megerősítése, lezárása; pl. az „ámen” formula). Ezek közül bármelyik elmaradhat, vagy nagyobb hangsúlyt kaphat (és ezáltal egy konkrét műfaj jön létre, mint pl. a himnusz). Feliński versében olyan megszólítások szerepelnek, melyek mind a Biblia, mind a Szentírásen kívüli írott és íratlan szövegek talán leggyakrabban előforduló formái: „Isten”, „Urunk”, „Isten, kinek *igazságos keze*” (metonímia) „haragos Isten”, „Legszentebb Isten”, „hatalmas Urunk”. A refrénben is előforduló megszólítás a kapcsolattartás folyamatosságát biztosítja.

Magasztalás vagy hálaadás a szó szoros értelmében nem olvasható a versben. Isten dicsőítése inkább a lengyelség irányában tett jótéteményeiben nyilvánul meg az első versszak első négy sorában vagy a második strófában: „A sok szerencsétlenség közt növelted hazánk dicsőségét”. Isten hatalmasságát, mindenhatóságát mutatja az utolsó versszak első két sora is: „Egyetlen szavad, ó, hatalmas Urunk, / Megsemmisít és porrá tud zúzni.”

Kérésekben annál inkább bővelkedik az imádság. A refréneken kívüli kérések is kivétel nélkül a lengyelség jólétének, ősi dicsőségének és elsősorban szabadságának visszanyerésére irányulnak. A – bár küzdelmes, de dicső – múlt, és a jelen tragikumának szembeállítása itt is megjelenik, mint pl. a mi *Himnuszunkban*. A múltban Isten kegyes volt a lengyel néppel: megáldotta és még a nehéz időkben

is pajzsa volt,¹ mellette állt (lásd: 2. strófa), de a jelenben bünteti őket. Érdekes módon a büntetést semmivel sem indokolja a lírai én, Isten, mint valami Sors vagy Végzet jelenik meg a költeményben, aki hol kegyes, hol pedig büntet. Ez a fajta istenkép még inkább a felvilágosodás gondolkodásmódjába illeszthető, mint az utána következő romantikáéba, ahol az adott nemzet mítoszában, az adott nép történetében mindenképp kell valami szakrális alap, amivel meg lehet indokolni a nemzet történelme alakulásának okait.

Szintén a felvilágosodáshoz köti a verset a szabadság eszméjének első helyre állítása. (Még a záróformula helyett is a szabadság visszanyeréséért imádkozik a lírai én.) *A testvéreként, mindannyian egyformán* küzdő lengyelek boldogságának csak a *szabadság* a híja. „Ha büntetésedre rászolgálunk, / Változtass porrá, de amely szabad” – hangzik a refrén előtti utolsó kérés.

Bűnvallása és egyben bocsánatkérése is abban áll a lengyel népnek, hogy a szabadságért minden áldozatot meghoztak a múltban és meghoznak a jelenben, illetve a jövőben. „Fogadd el a lengyel föld fiainak áldozatát” – kiált a vers beszélője. Az áldozat felajánlásának aktusa azért bűnvallás is egyben, és nem csak engesztelés, mert a bocsánatkérés belátása annak, hogy valamit helytelenül tettünk. Izrael fiai is rátették kezüket az áldozati bárányra, ezzel jelezve, hogy ráruházzák *vétkeiket*.

Az áldozat felajánlása (is) az Ószövetség szertartásait idézi a versben, ugyanakkor nagyon is újszövetségi abban, hogy az áldozó és az áldozat ugyanaz, a lengyel nép:

Míg ma a lengyel nép könnybe fullad,
Elesett testvéreinkért kiáltunk,
A mártíromság tövisével koszorúzzák halántékuk,
Nekünk pedig kinyílottak a szabadság kapui.

A lengyel romantika egyik nagyon fontos eleme a Krisztus-Lengyelország toposz.² Lengyelország, akárcsak Krisztus, a népek megváltója, önként adja magát halálra, de feltámad halottaiból, és elnyeri a dicsőséget.

Feliński versében a toposz előképét olvashatjuk: itt a lengyel nép az, mely Krisztushoz hasonlóan szenved (mártíromság tövise!), az áhított szabadság pedig

¹ Isten pajzsa az Ő népének: igen gyakori metaforája ez az Ószövetség Istenének (pl. I.Móz.15,1; II Sám.22,3; Zsolt 18, 3; 28,7; 3320 stb.)

² Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Cyprian Kamil Norwid – csak a legnagyobbakat említve a lengyel romantikából, akik ezt a toposzt „kidolgozták” és alkalmazták. Ez a metonimikus kapcsolat visszavezethető az Ószövetségben megjelenő Isten–haza metonimiára, mely abban az elképzelésben gyökerezik, hogy Isten csak Izrael Istene, csak Izrael földjén van hatalma.

a Mennyhez, a megváltáshoz lesz hasonló, hiszen a mártírok halála által „Nekünk pedig kinyíltak a szabadság kapui.”

A szabadság minden áron való visszaszerzésének vágya, amely a vers tulajdonképpeni mondanivalója, még talán a mű ima-voltát is háttérbe szorítja, de mindenképpen megadja a lengyelek szabadságért vívott harcának (már korábban emlegetett) szakrális, és ezáltal jogos alapját. Pedig eredetileg nem is nemzeti dalnak, lengyel imádságnak szánta a szerzője.

Feliński 1816-ban valójában egy alkalmi költeményt írt az orosz cár és lengyel király tiszteletére, amelyet a cár öccse, Konsztantyin nagyherceg, aki fő-kormányzói rangban igazgatta Lengyelország ezen részét, rendelt meg tőle. Mintája az angol himnusz volt (*God save the king*). 1815-ben alakult meg ugyanis a Kongresszusi Lengyel Királyság, amely még a Napóleon által létrehozott Varsói Nagyhercegség utódja volt. Az akkori cár, I. Sándor személye – még uralkodása elején –, reménnyel töltötte el a lengyeleket, hiszen a fiatal uralkodó tele volt reformtervekkel. Lengyelország sorsa is jobbra fordulhatott volna a cár által biztosított autonómia révén, ami az évek során finoman szólva megkopott.

A költemény refrénjének második sora eredetileg így hangzott: „A mi királyunkat tartsd meg, Urunk!” A „király” szót azonban a lengyelek hamarosan lecserélték a „hazánk” szóra, hiszen nem szívték az idegen uralkodót, főleg a trónt rövidesen elfoglaló I. Miklós cárt (1825–1855), aki nem bánt velük más-ként, mint elődei, akik szerepet játszottak abban, hogy Lengyelország elveszítse függetlenségét. Ez a bizonyos átköltött változat terjedt el szerte az országban. A szöveg később kiegészült újabb versszakokkal, amelyek Antoni Gorecki *Hymn do Boga o zachowanie wolności* (*Himnusz Istenhez a szabadság megtartásáért*) című költeményéből származnak. A vers, illetve dal nagyon hamar az ellenálló, konspiráló lengyelség népszerű éneke lett, 1862-ben az Orosz Nagyhercegség területén be is tiltották. 1918-ban komoly konkurens volt a mostani lengyel nemzeti himnusznak („Jeszcze Polska nie zginęła...” – „Még nem vész el Lengyelország...”). A függetlenség visszaszerzése, de 1989 után is módosult a szöveg: „Szabad hazánkat áldd meg, Urunk”, míg a második világháború, illetve a kommunista elnyomás alatt, érthető módon, megint csak másként énekelték a mű refrénjét „Szabad hazánkat add vissza, Urunk.”

Az egyházi énekek sorába is bekerült, tehát nemcsak a nemzeti, hanem a vallási közösség egyik identitást erősítő darabja is lett. Ez annak volt köszönhető, hogy az 1816. augusztus 3-ai ősbemutatót követően, ahol is a cár anyjának névnapját ünnepelték, a dal állandó eleme lett a hivatalos egyházi ünnepségeknek. És mivel nyilvánosan sokszor elhangzott ez a szerzemény, Konsztantyin akarva akaratlan is azt segítette elő, hogy a lengyelek a saját szájuk íze szerint alakítsák át a szöveget: nem a cárért, hanem a szabad Lengyelországért könyörögtek Istenhez.

Feliński szövegéhez Jan Nepomucen Piotr Kaszewski szerzett zenét. A mű dallama idővel egyszerűbbé vált, ugyanakkor az „*Üdvözlégy, Szűz Mária*”, illetve a „*Kedves Anya*” kezdetű egyházi énekek dallamához igazították.

Valószínűnek tartom, hogy az imádságnak ez a – talán kis túlzással élve – történelmi hatása és rendkívüli közösségformáló ereje inspirálta arra Chopint is, hogy beleszöjje dallamát egyik művébe.

„Soha nem hallottam ehhez fogható tehetséget; kiváló egyszerűség, édesség, jóság és tréfa. Ez utóbbi hangnemben játszotta el nekünk Bellini operájának paródiáját [...]; utána a *Lengyelek imája a szerencsétlenségben*, mely könnyeket csalt szemünkbe...”. Ezeket a sorokat a Chopin 1846. július 9-én Nohantban adott zenei estjéről beszámoló Elisa Fournier írta le anyjához írott levelében. De pár évvel korábban, 1838 októberében szintén elhangzik a francia-lengyel zeneszerző egyik zenei estjén az említett mű, mint arról az est házigazdája, Astolph de Custine márki tesz említést, szintén egy magánlevélben.

Nagyon sokáig Chopin egyetlen életrajzírója sem foglalkozott azzal, melyik mű lehet az a bizonyos *Lengyelek imája*. Tadeusz A. Zieliński hívta fel arra a figyelmet egyik cikkében,³ hogy ez a darab nem más, mint az *Esz-dúr largo*. Ezt a művet Ludwik Bronarski publikálta egy párizsi kézirat nyomán. Bronarski a múlt század közepén, *Chopin két ismeretlen műve (Dwa nieznanne utwory Chopina; „Kwartalnik Muzyczny”, 21–22/1948)* című tanulmányában említi, hogy a *Largo* „Egy rövid, ám szép és jelentőségteljes nemzeti himnusz, a Hazáért könyörgő nemzeti imádság [...] ugyanakkor tagadhatatlan hasonlóság fedezhető fel némely motívumában és hangnemében közte és a *Boże, coś Polskę...*, illetve Kurpiński *Litwinkája* között.”

Zieliński szerint Chopin jól ismerte Kaszewski szerzeményét, feltehetően még gyerekkorából. Az *Esz-dúr largo* valójában nem csak egynemely motívumában vagy ritmikájában mutat hasonlóságot Kaszewski alkotásával, hanem annak nyilvánvaló átdolgozása, ugyanakkor nincs köze a Kurpiński-műhöz. Chopin az eredeti dallamból elhagyott bizonyos részeket, a többit pedig sajátosan dolgozta bele művébe. „A harmonizálást ugyanazokra a funkciókra alapozta, mint az eredetiben, bár itt-ott apró változtatásokat hajtott végre a hanglépésekben, mindezt egy új, gyönyörűen hangzó faktúrába helyezve” – írja Zieliński Chopin eljárásáról.

Érdekes utat járt be tehát a Feliński–Kaszewski mű: a szöveg, ha lehet ilyen értékítéletet mondani, felértékelődött, hiszen egy közepesen sikerült, a királyért könyörgő ima – igaz, bizonyos változásokon átmenve, de mégis – egy nemzet imádságává vált. A dallam, ugyanakkor, kettős utat járt be: Zieliński esztétikai állásfoglalását tolmácsolom, amikor azt írom, hogy a Kaszewski-dallam, miután

³ Tadeusz Andrzej Zieliński: *Chopinowska Modlitwa Polaków*, in: *Ruch Muzyczny*, 1992/4.

valamelyest hasonult egy másik egyházi énekhez, egyszerűbb, de csúnyább lett, másrészt azzal, hogy Chopin beépítette az *Esz-dúr largoba*, előrébb lépett az értékskálán.

Chopin szülőföldje és a lengyelség iránt érzett szeretete, hazafisága nemcsak az *Esz-dúr largoba*ban érezhető és hallható, hanem más műveiben is. Erre Zielińskin kívül Tadeusz Kaczyński is rámutatott.⁴ Az *Esz-dúr largon*, az *A-dúr polonézen* és a *Gyászindulón* (ezeket említi Zieliński) kívül Kaczyński jó néhány művet sorol azok közé, melyekben felfedezhetőek a patrióta jegyek, a „hazafias áthallások”, motívumok: főként a heroikus hangvételű polonézok, melyeket a novemberi felkelés⁵ után írt a zeneszerző (*Cisz-moll* és *Esz-moll* op. 26, *Fis-moll* op. 44, *Asz-dúr* op. 53), a *C-moll etűd* op. 10 nr. 12 és a *D-moll preludium* op. 28. Kaczyński szerint ide tartozik még három dal is: *Dal a sírból* (Wincenty Pol szövegére), *A katona* (Stefan Witwicki verse), végül a *Melódia* (Zygmunt Krasziński írta a szöveget).

Nem véletlen, hogy a nagy zeneszerző és zongoravirtuóz, aki húszévesen elhagyta Lengyelországot, és oda már soha nem tért vissza, arra kérte családját, hogy szívét halála után vigyék vissza Varsóba. A Szent Kereszt templom (ahol a szívet elhelyezték) falán lévő táblán Máté evangéliumából olvasható idézet áll: „Ahol van a ti kincsetek, ott van a ti szívetek is” (Mt. 6,21).

Alojzy Feliński

Isten, ki Lengyelországot... (1816)

Isten, ki Lengyelországot oly sok századon át
Hatalom és dicsőség fényével övezted,
Ki gondoskodásod pajzsával takartad,
A szerencsétlenségtől, mely megkínozta,
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

Te, aki aztán bukással illeted hazánk,
Támogattad a legszentebb ügyért harcolókat,
Azt akartad, hogy az egész világ tanúja legyen bátorságának,
A sok szerencsétlenség közt növelted hazánk dicsőségét,
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

⁴ Tadeusz Kaczyński: Chopinowska *Modlitwa Polaków* nie całkiem zapomniana, in: *Ruch Muzyczny*, 1992/8.

⁵ 1830. november 29-én tört ki az a kb. egy évig tartó szabadságharc, melyet a lengyel nép a cári Oroszország ellen vívott.

Add vissza Lengyelországunk ősi dicsőségét,
Tedd termékennyé mezőit, elhagyatott rónáit,
Boldogság, szabadság örökre virágozzék benne,
Ne büntess tovább, haragos Isten!
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

Isten, kinek igazságos keze,
A világ urainak vasjogarát szétmorzsolja,
Hiúsítsd meg az ellenség ártó szándékait,
Éleszd fel a reményt szegény lelkünkben.
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

Legszentebb Isten, Krisztus sebe által,
Örökké ragyogj, elhunyt testvéreink felett,
Tekints le rabsággal gyötört népedre,
Fogadd el a lengyel föld fiainak áldozatát.
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

Míg ma a lengyel nép könnybe fullad,
Elesett testvéreinkért kiáltunk,
A mártíromság tövisével koszorúzzák halántékuk,
Nekünk pedig kinyílottak a szabadság kapui.
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

Nemrég eltörölted a szabadságot a lengyel földről,
Könnyünk és vérünk árja folyt;
Micsoda szörnyűség jut azoknak,
Akiknek örökre elveszed hazájukat.
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

Egyetlen szavad, ó, hatalmas Urunk,
Megsemmisít és porrá tud zúzni,
Ha büntetésedre rászolgálunk,
Változtass porrá, de porrá, mely szabad.
Oltárod előtt, Urunk, könyörgünk
Add vissza hazánk, szabadságunk nekünk!

(fordította: Czövek Ágnes)